

*Zegel van de kooplieden van Harderwijk uit 1263.
Randschrift: "sigillum burgensium de herderewich"*

kwartaalblad van
HERDEREWICH
de oudheidkundige vereniging
van Harderwijk en Hierden

In dit nummer:

Van de redactie	pag. 2
Dekt de vlag de lading?	pag. 3
Reacties op "Vraagteken Grote Kerk"	pag. 4
Lezing "De IJssellinie door de eeuwen heen"	pag. 6
De Najaarsexcursie naar Olst en Zutphen	pag. 11
Van Holt tot Strokelbos	pag. 14
Van alles wat ver- eeuw -igd (11)	pag. 24
Muntslag in Harderwijk (4)	pag. 29
Kerkhofje in de bossen (deel 1)	pag. 32
Wat al mooi is - versus- het zou beter kunnen (7)	pag. 38
Harderwijkers en/of Hierders. Stamreeks Joop Smink (10)	pag. 40
Van de bibliothecaris	pag. 43
Oproep	pag. 44

Van de Redactie: Beroep op onze auteurs.

Gezien de beperkte omvang van ons "Vittepraetje" (ook al wordt het steeds dikker) worden bij voorkeur meerdere, niet te lange artikelen geplaatst. Hierdoor trachten wij steeds een inhoud te verkrijgen die voldoet aan: "Voor elck wat wils".

In dit nummer plaatsen wij - bij uitzondering - het volledige en interessante maar tevens lange artikel van de heer T. Goossens "Van Holst tot Strokelbos". Tegelijkertijd ontvingen wij van de heer H. Schaaf een poëtisch geschreven, lezenswaardige beschrijving van het verscholen kerkhofje in het bos bij het voormalige sanatorium Sonnevank.

Om ons uitgangspunt niet nog meer geweld aan te doen, hebben wij deze zeer uitgebreide bijdrage gesplitst en zal het tweede deel in de volgende uitgave geplaatst worden, zodat ook in deze uitgave ruimte overblijft voor het plaatsen van andere artikelen.

De redactie stelt uiteraard alle bijdragen op prijs, die een relatie hebben met de historie van Harderwijk en Hierden. Bij voorkeur kort en bondig, maar ook langere artikelen blijven zeer welkom. Het verdient dan echter wel de voorkeur dat de auteur zelf het stuk in twee of meer "hapklare brokken" indeelt om het verband in het verhaal te behouden.

Bij deze dus graag een beroep op onze auteurs om ons uitgangspunt voor de inhoud van het Vittepraetje te helpen handhaven door bij langere artikelen zelf een verantwoorde splitsing aan te brengen voor plaatsing per aflevering.

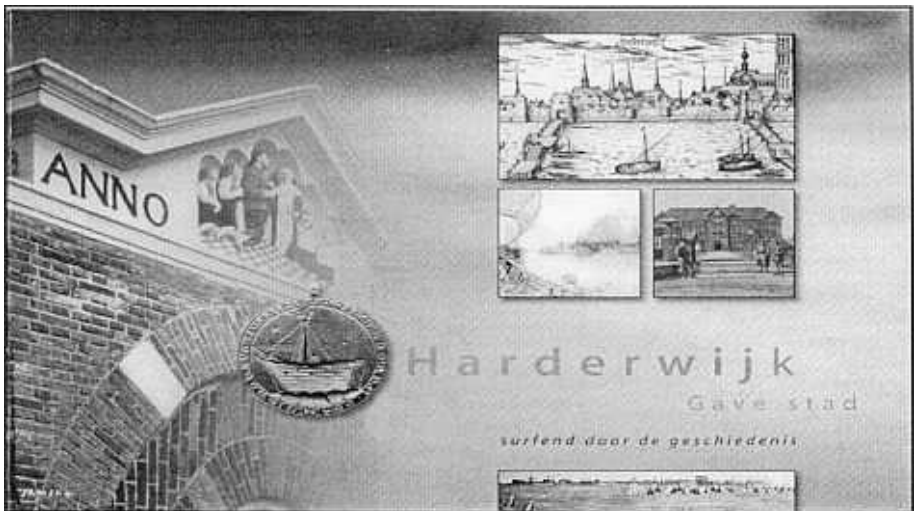
In memoriam Jan van Hernen

Op 17 september j.l. is op 82-jarige leeftijd ons oud-bestuurslid Jan van Hernen overleden. Jan maakte van 1985 tot 1993 deel uit van het bestuur.

Hij verzorgde voor Herderewich de contacten met de media. Ook zette hij zich in voor de organisatie van de Open Monumentendagen in Harderwijk.

In 1993 moest Jan om gezondheidsredenen zijn bestuurswerkzaamheden stoppen.

Het bestuur van Herderewich wenst de familie Van Hernen veel sterkte bij het verwerken van het heengaan van Jan.

Onlangs verscheen een fraaie brochure in veelkleurige omslag over de geschiedenis van Harderwijk. Op de achterzijde kunnen we lezen dat de uitgevers (gemeente Harderwijk en Stadsmuseum) er op hopen “scholieren en/of studenten een dienst te bewijzen bij het maken van een werkstuk of presentatie”.

Helaas blijkt bij het kritisch lezen van de tekst, dat er nogal wat historische onjuistheden in voor komen. Bij navraag blijkt dat ook vóór de officiële overhandiging dat reeds gemeld is. Er was dus gelegenheid een erratum toe te voegen. Zelfs op het internet is de brochure ongecorrigeerd geplaatst.

Er is uit de samenleving veel kritiek op het onderwijs, maar als diezelfde samenleving materiaal beschikbaar stelt waarbij meer naar de vorm dan de inhoud wordt gekeken, dan leidt dat ook nog tot onnodige kritiek.

De doelstellingen van Herderewich zijn volgens de statuten o.a. “Het bevorderen van de kennis der geschiedenis van Harderwijk en omgeving”. In dat kader spreken wij onze zorg uit over de manier waar daar op gemeentelijk niveau mee wordt omgegaan. Het lijkt ons op z’n minst wenselijk dat bij dergelijke publicaties gebruik wordt gemaakt van de aanwezige expertise in de Gemeente Harderwijk. Laat zo’n tekst door meerdere deskundigen - waaronder bijvoorbeeld Herderewich - eens beoordelen voordat zoveel geld wordt besteed aan een overigens zeer fraai vormgegeven brochure over de geschiedenis van Harderwijk bestemd voor scholieren en studenten.

Reacties op “Vraagteken bij Grote Kerk”

In het vorige nummer vroegen wij oplossingen voor het raadsel van de bedoeling van de ingemetselde plaat bij de hoofdingang van de Grote Kerk en de daaronder aangebrachte bout.

Wij ontvingen hierop drie reacties, waarvoor onze dank!
Vergelijken wij (als onwetende redactie) echter de inzendingen, dan blijven er toch nog enkele kleine vraagtekens over m.b.t. de afzonderlijk geplaatste bout. Dit wordt wellicht veroorzaakt door het gebruiken van enigszins van elkaar verschillende historische bronnen.

Als redactie constateren wij enkele tegenstrijdigheden:

In het oorspronkelijke stuk wordt gesproken van een vierkante moer met binnendraad uit **koper of brons**, die zich zo'n **35 cm** onder de plaat bevindt.

Bij controle met een magneetje blijkt dat het zich **1½ meter** lager bevindende peilmerk, een ronde bout van **gegalvaniseerd staal** is met een cilindrische kop van 20 mm.

Volgens de heer Jan Karssen, werkzaam bij de Gemeente Harderwijk zou het om een bronzen bout gaan die dient als N.A.P. hoogtemerk.

De heer Karssen voegde een overzicht van Peilmerken van de Gemeente Harderwijk toe, waarop onder nr. 31 is vermeld, dat de bout is bevestigd tussen de 2e en 3e steunbeer links van de hoofdingang. Als muurvlakcoördinaten wordt aangegeven $X = - 0137$ en $Y = + 0062$. Van de heer J.A. Minderhoud ontvingen wij eveneens een zeer uitgebreide reactie, waarvan de inhoud overeenstemt met hetgeen mevrouw Van Vuuren ons bericht. In zijn bericht ontbreekt de informatie dat de bronzen plaat met pijpbout en de verklikkerbout géén deel meer uitmaken van het huidige meetnet.

Uit bovenstaande reacties blijkt, dat de merktekens na het aanbrengen nog wel gebruikt worden: uit de gegevens van de heer Karsten blijkt, dat de hoogte + N.A.P. 3.612 m. bedraagt, gemeten in het jaar 1975, terwijl mevrouw Van Vuuren meldt, dat dit in 1987 is vastgesteld op +3.614 m. Niet veel, maar toch een verschil dat meetbaar bleek.

Met dank voor de antwoorden op de vraagstelling.

Met verwijzing naar het bovenstaande laten wij hierna de samenvatting van de bijdrage van mevrouw Van Vuuren volgen.

Vervolg: Vraagteken bij de Grote Kerk (zie ook vorig nummer)

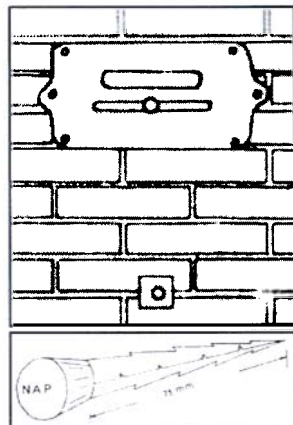
Mevrouw S. Van Vuuren-Hardin van het Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, heeft ons een uitgebreid antwoord gestuurd. Onderstaand een samenvatting.

De voorwerpen in de gevel van de Grote Kerk zijn peilmerken van Rijkswaterstaat.

De bronzen plaat heet "pijbout type 6 met bronzen beschermingsplaat" en de vierkante moer heet "verklikker". Dit merkteken is niet meer in gebruik maar stond te boek als: Boutnummer: 26H0034
Kaartcoördinaten: X = 170.58 en Y = 484.60
Muurvlakcoördinaten: X = -78, Y = +203
Windstreek: west. NAP-hoogte uit 1975: + 5.041

Ongeveer 1½ meter lager bevindt zich nog een peilmerk in de gevel. Deze ronde bout is een peilmerk type 0 en is meestal van brons maar in ons geval van gegalv. staal met een cilindrische kop van 20mm. Dit peilmerk staat te boek als:

Boutnummer: 26H0033,
kaartcoördinaten: X = 170.58 en Y = 484.60.
Muurvlakcoördinaten: X = -137, Y = +62.
Windstreek: west. NAP-hoogte uit 1987: + 3.614

Het Normaal Amsterdams Peil (NAP) is een hoogte-referentie-vlak van Nederland en een deel van Europa. Rijkswaterstaat is verantwoordelijk voor het in stand houden daarvan.

Het nulpunt van (N)AP is tot stand gekomen door het meten van eb en vloed van het IJ aan de Haarlemmersluis te Amsterdam tussen 1 september 1683 en 1684.

In 1818 werd het Amsterdams Peil (AP) als algemeen vergelijkingsvlak voorgeschreven.

Na de eerste nauwkeurigheidswaterpassing (1875-1885) werd de naam gewijzigd in NAP (Normaal Amsterdams Peil). Sedert de 30-er jaren zijn vanuit ondergrondse merken ongeveer 50.000 peilmerken in Nederland gemeten.

In Harderwijk bevinden zich meer peilmerken type 0.

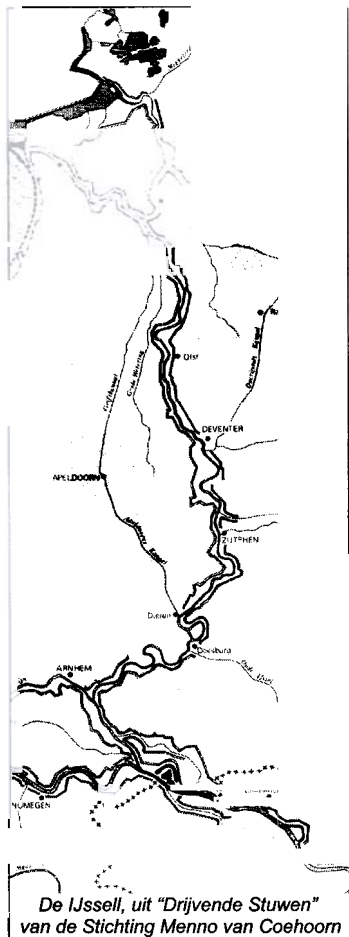
Op bijgaand kaartje is dat zichtbaar gemaakt.

De IJssellinie door de eeuwen heen

Samenvatting van de lezing van drs. J.P.C.M. van Hoof, wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht in Den Haag.

door S.P.J. Schoneveld-Jansen

Wat was de plaats van de IJssel in het Nederlandse verdedigingsstelsel en hoe werd geprobeerd deze positie te versterken?

Periode tot 1940

Het beginpunt ligt in de tweede helft van de zestiende eeuw met de groeiende aversie in de Nederlanden tegen de wettige vorst, Filips II van Spanje, die meer uniformiteit en centralisering in bestuur en rechtspraak wil en andersdenkenden streng laat vervolgen. Op instigatie van Maurits, zoon van Willem van Oranje en zijn neef Willem Lodewijk, stadhouder van de noordelijke provincies, gaat de Republiek der Verenigde Nederlanden in het offensief.

Waterwegen spelen hierbij een belangrijke rol als aanvoerlijnen voor materieel en troepen. Cruciaal is het veroveren van vestingen om de streek eromheen te beheersen. Riviervestingen geven grip op de rivieren en grendelen het door de Republiek tegen Spanje verdedigde gebied steviger af. In 1591 heroveren Maurits en Willem Lodewijk kort na elkaar de vestingen Zutphen en Deventer en vervolgens Delfzijl, Hulst en Nijmegen.

De rivieren zijn echter een minder geduchte barrière voor de vijand dan vaak gedacht wordt. Rijn, IJssel en Maas stromen 's zomers erg traag, zijn ondiep, meanderen sterk en het front is erg lang (de IJssel van Arnhem tot de monding 100 km).

Alleen de Waal is breed, diep en snel stromend.

Het rivierfront is dus sterk in het zuiden (drie rivieren: Maas, Rijn en de brede Waal) maar zwak in het oosten (één rivier: de IJssel).

Om het front te versterken veroveren Maurits en Willem Lodewijk steden die op de toegangen tot het rivierfront liggen. Na Maurits' dood in 1625 maakt zijn halfbroer Frederik Hendrik, de verovering van de frontiersteden af.

Na de vrede van Münster in 1648 verschuift het accent in de defensie van land naar zee doordat Engeland hier de hegemonie opeist. Maar in 1665 is weer sprake van acties te land (geschil met de bisschop van Münster i.v.m. Borculo) en worden troepen aan de IJssel geposteed.

In het Rampjaar 1672 valt Lodewijk XIV, bijgestaan door Münster en Keulen, de Republiek binnen. Willem III plaatst een veldleger over een breed front achter de IJssel en in de vestingen Doesburg, Zutphen en Deventer. Al gauw blijkt de rivier zelf geen afdoende barrière te zijn en Willem III trekt het veldleger terug naar Holland. De hele operatie loopt stuk vóór de waterhindernissen in het grensgebied van Holland, die later worden uitgebouwd tot de Hollandse Waterlinie.

Na de vrede met Frankrijk in 1678 worden de vestingen in de grensgebieden verbeterd, ook in de IJsselstreek (Deventer, Zutphen, Doesburg, Arnhem) en tegen het eind van de zeventiende eeuw ontwikkelt men een aaneengesloten stelsel van linies vanaf Nieuwerschans in het uiterste noordoosten tot Sluis in het uiterste zuidwesten. Een deel van de linies ligt er al en de oude frontiersteden zijn hierin steunpunten.

Twee schakels ontbreken, de Zuiderwaterlinie en de IJssellinie. Menno van Coehoorn stelt voor stuwen aan te leggen in de Rijn bij Arnhem en op drie plaatsen in de IJssel, waardoor deze rivier bij oorlogsdreiging omgevormd kan worden tot een brede, niet te overschrijden waterhindernis. Het plan gaat uiteindelijk niet door; wel worden de vestingen

versterkt en voor-zieningen aangebracht om in het stroomgebied van de IJssel een linie te creëren. Dit krijgt in de achttiende eeuw zijn beslag.

In de negentiende eeuw valt de keuze op de Hollandse Waterlinie (met nieuw tracé) als hoofdverdedigingslijn en wordt de IJssel niet meer als een aaneengesloten linie beschouwd maar als een rivier met enkele belangrijke concentratiepunten om een vijandelijke opmars te vertragen.

Deventer, Zutphen, Doesburg en Nijmegen worden als vesting opgeheven. Voor het veldleger blijven de overgangspunten over de IJssel belangrijk: Zwolle, Zutphen, Westervoort, Nijmegen en Pannerden.

Hoewel Nederland neutraal blijft in WO-I is het leger wel onder de wapenen met één veldleger achter de IJssel. Met de opkomst van nazi-Duitsland ontstaan de plannen om grote betonnen kazematten (bunkers) met permanente bezetting bij de rivierovergangen te plaatsen en voorzieningen om bruggen te laten springen. In de tweede helft van de jaren '30 en tijdens de mobilisatie 1939 -1940 worden er verschillende linies bijgebouwd, o.a. Peel-Raamstelling, voorpost linies langs IJssel en Maasfront en wordt ook de Grebbelinie verbeterd. De IJssel, het Juliana-kanaal (Maas) en de tussengelegen sectoren worden omgevormd tot voorpostlinies.

De linie heeft inderdaad aan haar doel beantwoord, zij het dat de Duitsers op de meeste plaatsen vrij snel over de rivier kwamen. Alleen bij Zutphen en Westervoort konden de Duitsers relatief lang worden tegengehouden. De hoofdweerstandslijn lag verder naar het oosten, in de Grebbelinie.

Conclusie van het voorafgaande:

De IJssel is geografisch gezien de meest aangewezen lijn in Oost-Nederland om een aanval vanuit het oosten tegen te houden. In de praktijk kan zij als zodanig slecht functioneren omdat zij als waterhindernis niet zo heel veel voorstelt. Hierin kan slechts verbetering worden aangebracht met rigoureuze middelen, maar daar wilde men tot 1940 nog niet aan. Reden onder meer was dat het geen zin had om aan de IJssel een hardnekkige verdediging te voeren: als de vijand toch ergens door de linie heen breekt, is men een groot deel van de eigen troepen kwijt.

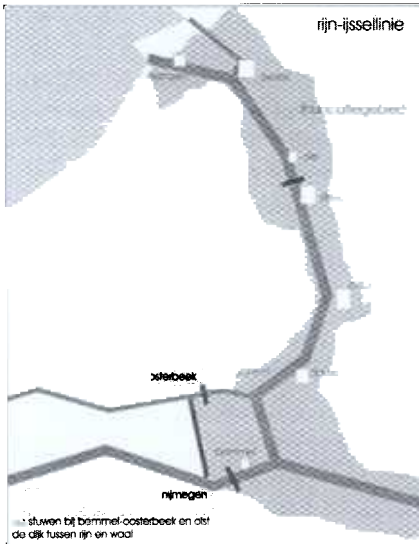
Men kiest daarom in 1874 voor verbetering van de verdediging van het kerngebied, het westen, de latere vesting Holland.

Naoorlogse periode

Door de wereldwijde verbreiding van het communisme voelen de West-Europese democratieën zich steeds meer bedreigd. In 1949 vormen verschillende West-Europese staten, de VS en Canada een westers bondgenootschap, de NAVO, dat een scenario opstelt voor de verdediging tegen een grootscheepse aanval uit het oosten. Men wil voorlopig kunnen standhouden achter de Rijn en het Nederlandse rivierengebied totdat versterkingen van overzee zijn gearriveerd. Nederland pleit voor doortrekking van deze lijn naar het noorden langs de IJssel; de NAVO gaat hier uiteindelijk mee akkoord.

Begin jaren vijftig wil men de verdedigbaarheid van de IJssel verbeteren door het creëren van grootscheepse inundaties, te realiseren door afdamming van de rivieren conform de vroegere plannen van Menno van Coe-

hoorn (plan C). Basis: stuwen in de Waal boven Nijmegen (Bemmel) en in de Neder-Rijn bij Arnhem (Oosterbeek), zodat het bij Lobith binnenstromende Rijnwater volledig in de bedding van de IJssel kan vloeien.

Uit: Drijvende Stuwen voor de Landsverdediging

Een hoge dijk tussen de beide afsluitpunten moet voorkomen dat het hoge water de Betuwe instroomt. In 1952 voorziet een aanvullend plan de afdamming van de IJssel bij Deventer (Olst, plan D). In nauwe samenwerking tussen de Genie, de TH Delft en Rijkswaterstaat worden drijvende stuwen ontworpen, kolossale langwerpige bakken (caissons), die in de rivier kunnen worden afgezonken. Aanvankelijk kan het rivierwater hier nog doorheen stromen, maar door het geleidelijk omzetten van kleppen wordt de stroom gestuit. Het afmeerpunt moet uiteraard apart worden aangelegd.

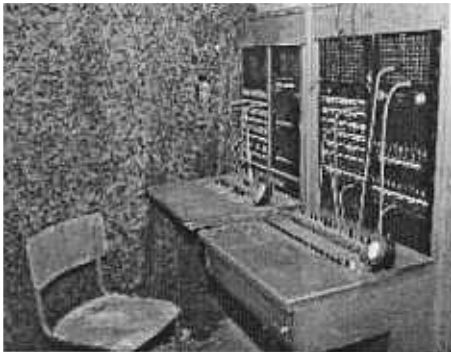
Twee landhoofden tegenover elkaar met daartussen een vlakke drempel op de bodem. De stuw zelf ligt

normaliter in een berghaven. Het invaren geschiedt met lieren, de caissons zelf worden gevuld met zand, terwijl stroomopwaarts een zanddam komt en stroomafwaarts afgezonken schepen. Bovenstrooms moeten netten drijvende mijnen opvangen en pijldrijvers kleine vaartuigen tegenhouden. Als de stuwen eenmaal geplaatst zijn, wordt het rivierwater via inlaatpunten in de uiterwaarden en de aanliggende polders gevoerd, waarmee de vereiste brede waterhindernis wordt gecreëerd.

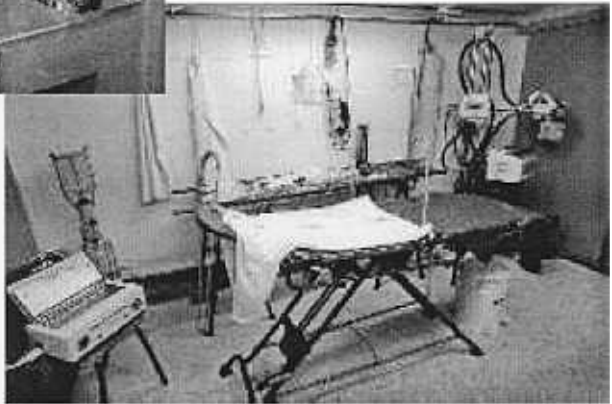
Uiteraard realiseert men zich de enorme consequenties van een dergelijke afdamming: Uitvoering onder zware geheimhouding, eventuele evacuatie van bevolking en vee, minder rivierwater in het westen waardoor stagnatie van scheepvaart en problemen voor drinkwatervoorziening, dieper binnendringen van het zoute water in het binnenland, beschadiging van systemen voor energievoorziening, drinkwater en riolering, beïnvloeding van plannen voor bebouwing, vestiging van industrie en verbetering van infrastructuur.

Gelukkig komt het systeem nooit in bedrijf, hoewel bij de Berlijnscrisis (1961 bouw van de muur) de allereerste fase van het in werking treden van de linie is uitgevoerd. In 1963 komt de verdediging meer naar het oosten te

liggen onder meer door de toetreding van de Bondsrepubliek tot de NAVO halverwege de jaren vijftig én de verfijning van het gebruik van kernwapens, waardoor afgestapt wordt van de IJsselverdediging. Het hele stelsel wordt in het midden van de jaren zestig zoveel mogelijk ontmanteld, hoewel nog het één en ander over is: inlaatpunten van het inundatiewater en bunkers voor commando- en verbindingsposten én geneeskundige verzorging.

*Restand teleconcentrale
foto: Ab Hakeboom*

*De operatiekamer wacht al
jaren op z'n eerste patient.
Foto: Ab Hakeboom*

Conclusie voor de naoorlogse periode

Ingrepen zijn bijzonder rigoreus maar de schrik voor een invasie vanuit het oosten zit er dan ook goed in. Met de grootschalige opzet wil Nederland aan de bondgenoten laten zien dat het bereid is om eventueel tot het uiterste te gaan om het grondgebied te verdedigen. Behalve het zuiver militaire nut is de ontwikkeling van de linie ook van belang geweest voor de technische vooruitgang in Nederland.

Hierbij valt te denken aan de constructie van de caissons voor de Deltawerken, hoewel de spreker hierover geen concrete informatie heeft.

Literatuur: J.R. Beekmans en C. Schilt: "Drijvende stuwten voor de landsverdediging. Een geschiedenis van de IJssellinie". Stichting Menno van Coehoorn.

De Najaarsexcursie naar Olst en Zutphen

verslag door S.P.J.Schoneveld-Jansen

Vertrek van de verzamelplaats aan de Vondellaan (deze keer kwam niemand van de ca. 40 deelnemers te laat dank zij het telefoontje van Jaap de Groot!). Via de A28 (vóór Zwolle rijden we over de onvolprezen IJssel). De afslag Zwolle-Zuid en de N337 naar het zuiden; we volgen de rechteroever van de IJssel. Een nog versluiserde zon, een molen, een kerkje, weilanden, maisstoppels. de Duurse Waarden,... ..dit wordt een mooie dag. In café-restaurant Ripperda in Den Nul (gem. Olst, 11 km ten noorden van Deventer) worden we verblijd met koffie en gebak.

Olst

Vóór we het landgoed “De Haere” (Olst) bereiken zien we links langs de weg een geschutskoepel voor de beveiliging van de commandopost, rechts in de IJssel de overgebleven muur van de stuwen en iets verder links een kanon.

We komen al in oorlogs- of beter verdedigingsstemming! We staan nu voor het landgoed dat, zoals we gehoord hebben tijdens de lezing over de IJssellinie, al direct

na de tweede wereldoorlog volop in de militaire belangstelling stond en waar één van de drie stuwen in de IJssel gebouwd werd.

Van vrijwilligers krijgen we verdere uitleg.

Na WO II zou met stuwen en dijken een inundatie gerealiseerd kunnen worden. waarbij een gebied van 120 bij 5 km een onoverkomelijke (?) hindernis zou vormen voor het “Rode Gevaar”. Tegelijkertijd werd de luchtdoelartillerie tegen vliegtuigen sterk uitgebreid. Over het land uitkijkend proberen we ons een voorstelling te maken van een eventuele evacuatie van bijna een half miljoen inwoners van de IJsselvallei richting Friesland of het westen. Alleen “De Haere” zou als een eiland in de immense waterplas blijven liggen!

Het noodscenario bij een eventuele dreiging uit het oosten bestond uit twee fasen. Bij dreiging zouden de sluisen van de Afsluitdijk en het Noordzee-kanaal gesloten worden, waardoor het waterpeil ongeveer 40

cm zou stijgen. Bij fase twee zouden de caissons te water gelaten worden, vastge-maakt aan de landhoofden en dan gevuld met zand. Vervolgens zouden op vooraf bepaalde plaatsen openingen in de dijk gemaakt worden om het gebied tussen Nijmegen en Meppel onder water te zetten. Steden als Zutphen, Deventer en Zwolle zouden grotendeels blank komen te staan. Tijdens de Berlijnscrisis (1961) en de Cubacrisis (1962) trad fase één in werking. Al in 1964 - militaire ontwikkelingen maakten deze verdedigings-linie achterhaald of overbodig - werd begonnen met de ontmanteling van de IJssellinie.

Ingebetonneerde tank

Bunkers

Om de stuw te verdedigen werden in de directe omgeving van de stuwen een vijftigtal bunkers gebouwd. Versleten tanks uit WO 11 werden in beton gestort in dijken en terpen, waarbij alleen de geschutskoepel zichtbaar was.

Naast de verdedigingswerken waren er een tweetal commandoposten en een geneeskundige hulppost aanwezig.

Op “De Haere” liggen nu nog vlak bij elkaar, verscholen in de bossen van het landgoed, de

commandopost infanterie en de geneeskundige hulppost, opgeknapt en als expositieruimte ingericht.

Ziekenzaal, operatiekamer en sterilisatiekamer zijn authentiek ingericht.

Ook het luchtzuiveringssysteem en de eigen water- en stroomvoorzieningen zijn hersteld.

Vleermuizen

Vleermuizen, die veelvuldig voorkomen op “De Haere”, verblijven in de zomer in holle bomen of in de spouwmuren van de gebouwen en in de winter in enkele vorstvrije bunkers met constante temperatuur en hoge luchtvochtigheid.

Foto: R. Van der Schaaff

Zutphen

We vervolgen per bus onze weg, bewonderen de mooie kadehuizen aan de IJssel bij Deventer en nemen de N348 naar Zutphen. In het restaurant IJsselpaviljoen met uitzicht op de brug naar de linkeroever van de IJssel genieten we van soep, vele soorten brood en broodjes en beleg en allerlei dranken (waarom eet je thuis toch zoveel minder?!).

Brug over de IJssel. Foto: R. Van der Schaaff

De in tweeën gesplitste groep bezoekt 's middags onder leiding van de stadsgidsen, dhr. en mevr. Wagenaar, de oudste Hanzestad van ons land.

Zutphen krijgt al in 1190 stadsrechten en wordt door een muur omringd die in de 15de eeuw wordt vergroot.

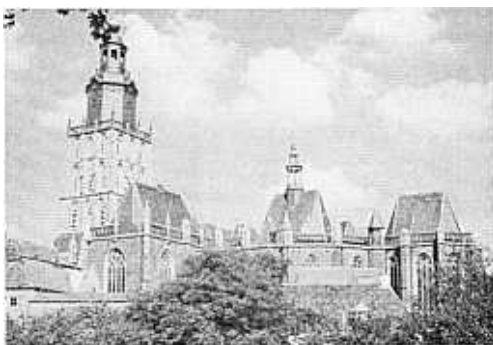
Het wordt een belangrijk militair

steunpunt want de veste is goed verdedigbaar wegens haar ligging in moeilijk toegankelijk, moerassig gebied. Als de stad in de 16de eeuw de residentie van de Graven van Zutphen wordt, krijgt ze een nieuwe stadsmuur met versterkingen waarvan nog veel overblijfselen te zien zijn. De stad wordt echter in 1572 door de Spanjaarden ingenomen en pas in 1591 door prins Maurits heroverd.

In 1672 maken de Fransen zich van Zutphen meester en houden het gedurende twee jaar bezet.

We wandelen langs de St.-Walburgskerk, in het begin van de 13de eeuw in Romaanse stijl gebouwd en daarna tot in de 16de eeuw vele malen in gotische bouwtrant vergroot.

De ingebouwde westtoren is met tufsteen bekleed, terwijl de rest van de kerk in rode baksteen is opgetrokken.

St-Walburgskerk te Zutphen

We zien het oude en het nieuwe stadhuis, talrijke monumentale panden, singels, steegjes, hofjes, delen van de vroegere ommuring met enkele poorten en waltorens. Warm van de wandeling in de zon komen we terug in het IJsselpaviljoen voor een laatste drankje en rijden over de brug naar de andere kant van de IJssel (misschien wel de mooiste rivier van ons land?!) en tenslotte naar Harderwijk.

We nemen afscheid van elkaar en bedanken de leden van de excursiecommissie, de heren Jaap de Groot en Roelof van de Schaaff voor deze fijne dag.

Vroege bosgeschiedenis

In 1315 wordt al een aantekening gemaakt over een bos met de naam “de Holst”¹. Uitgaande van het hedendaagse wegnenet, is het bosgebied te plaatsen ten noorden van de lijn waarop de Holzstraat en de Broeklaan liggen². Een aantekening in de stadsrekening van 1525/1526 maakt duidelijk dat het bos dan aardig is uitgedund. Het houtgewas is “vercofftind ain dree heggen geslaigen”. Het gaat om “de groite hegge nae Hiirden toe”, “de groite hegge nae den stat toe” en “de cleyne heggetgen naest zee”³.

Vlak voor de stad, bij de Smeepoort, heeft ooit een bos gelegen. In 1429 heet dit bos “het Luttycke Loe”⁴. Het gaat ongeveer om het gebied ten noorden van de huidige Frisialaan. Dit bosgebied groeit uit tot een plek waar veel stadsbewoners een “hof” hebben. In de negentiende eeuw wordt het gangbaar om zo’n stukje grond als “tuin” aan te duiden. De naam “Tuinsstraat” heeft hier ook mee te maken.

Het echte “Lutticke Loe” moet al voor 1429 verdwenen zijn. Een stad met een bos vlak voor de ommuring, biedt immers een ideale schuilgelegenheid voor vijandige troepen.

Het is niet bekend of er in de omgeving van Harderwijk ooit een bos met een behoorlijke omvang is geweest. Het gebied rond Beekhuizen is misschien lang geleden ook al bebost geweest.

De opkomst van zandverstuivingen

In 1560 wordt een rapport gemaakt over zandverstuivingen op de Veluwe. Op 23 april bezoeken de rapporteurs “zecker sant Tonselersant genaempt, gelegen ontrent ‘s Heeren Loo”. Vervolgens reizen ze richting Harderwijk: “naer dit sant volght ende is gelegen Harderwijckersant; noch lach daer seecker sant aen den Heerderbeeck, streckende oostwaerts naer Leuvenum toe; noch een sant, streckende van den beeck, genaempt Hulsthorstersant; noch een sant, het Nunspietersant genaempt”⁵. Hierdoor ontstaat het trieste beeld van een grotendeels kaal gebied in de wijde omtrek van Harderwijk, met uitzondering van het kustgebied.

De stadsrekening van 1512/1513 maakt duidelijk dat er binnen een straal van tien kilometer nog wel mogelijkheden zijn om in de houtbehoefte van Harderwijk te voorzien.

Er staat namelijk een aantekening over arbeidsloon: “Item de hierders van holt te halen uyt Spuelreholt, Putterholt, de Kellenersholt, te Horst int Loe”⁶.

In de rekening van 1520/1521 staat een aantekening over “Staverenreholt”⁷. In 1639 meldt een kroniekschrijver dat er bosbessen groeien in de bossen rond Harderwijk, maar dit is geen concrete verwijzing naar een bos op het grondgebied van Harderwijk⁸.

Op een kaart uit de zeventiende eeuw heeft men later de stuifzanden ingetekend, voorzien van een naam en een nummer⁹. De stuifzandenkaart schijnt in 1829 nog gebruikt te zijn voor een rapport.

Op de Veluwe liggen in totaal zevenentwintig stuifzanden.

Op de Noordwest-Veluwe liggen er acht.

- 3 Het Vierhouter Zand
- 4 Het Nunspeeter Zand
- 5 Het Leuvenumsche Zand
- 6 Het Hulshorster Zand
- 7 Het Tonselsche Zand
- 8 Het Ermeloosche Zand
- 9 Het Zand te Emaus
- 10 Het Horster Zand

Het Beekhuizer Zand ontbreekt in dit rijtje, maar is wel terug te vinden onder nummer 5. Volgens deze kaart is het stuifzand bij Nunspeet het grootste stuifzand van de Veluwe. Er bevinden zich in dit zand ook “verwaeyde sandbergen”.

Ontwikkelingen na 1805

Voor de kaart van De Man is de omgeving van Harderwijk verkend in 1805. Het is duidelijk dat er dan rondom de Poolseweg al wat bebossing voorkomt, maar voor het grondgebied van Harderwijk heeft dat weinig betekenis¹⁰. Het Stadsbestuur meldt in 1808 voor de statistieken dat er geen bossen zijn, maar wel uitgestrekte heidevelden¹¹.

In 1815 bestaat er toch al een "Beekhuizer Bosch" ¹². Latere kaarten geven aan dat het tussen het Beekhuizer Zand en de Poolseweg ligt. In 1832 wordt de eerste kadastrale kaart voltooid. Het gebied van het latere Harderwijker Bos ligt in sectie C, net als het gebied rondom de Poolseweg. Deze sectie draagt de veelzeggende naam "Heide".

In sectie D (Tonsel) ligt een gebied, waarin veel perceelsnamen eindigen op "gepoot" en "hagen" ². Het betreft ruwweg het gebied rondom de huidige Boerhaavelaan en ten oosten van de huidige Deventerweg. Het gaat in veel gevallen om grote percelen met hakhout. De bekendste naam van een dergelijk perceel is ongetwijfeld "Wittenhagen". Deze naam leeft voort als naam van de wijk ten oosten van de Deventerweg.

In het zuiden van sectie D, bij de grens met Ermelo, bevinden zich enkele bospercelen. Verder zijn er nog enkele verspreid liggende bospercelen in sectie B (Hierden-zuid). Het totale aantal bospercelen op het grondgebied van Harderwijk is zo klein dat er blijkbaar sinds 1808 weinig is veranderd ¹³.

BEKENDMAKING.

**BURGEMEESTER en WETHOUDERS van
Harderwijk** maken bekend:

Dat in het Gemeenteveld, gelegen tusschen den Grindweg in de rigting van den *Haspel* en *Beekhuizen*, **DOELEN** zijn gesteld.

Dat het halen van Plaggen, Heide of Strooisel en het drijven van Schapen of ander Vee is verboden, niet alleen waar reeds Dennen zijn gezaaid of gepoot maar evenzeer in het nog onbezaaide gedeelte van het Veld en de *7andbergen*, hetwelk door de nieuw opgerigte **DOELEN** en door de grenscheiding van *Beekhuizen* is ingesloten.

Dat de zoogenaamde *Heetrlakte*, gelegen bij *Beekhuizen* en voorloopig buiten de **DOELEN** gelaten, tot nadere bekendmaking alsnog voor het halen van Plaggen en voor de Schapen wordt vrijgelaten.

Dat het toezigt op het Gemeenteveld stiptelijk zal worden uitgeoefend; en dat aan de belanghebbers de gelegenheid zal worden gegeven om zich de nieuwe **DOELEN** te laten aanwijzen door den Gemeente Opzigter **KLAVER**, en den Veldwachter **SCHAFTENAAR**, die zich daartoe Dingsdag den 5 April e. k. van tien tot twaalf uur zullen bevinden aan het Tolhuis in den *Haspel*.

HARDERWIJK, 30 Maart 1864.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

J. D. C. C. W. DE MOL

Weth. I. B.

MR. A. W. HOETH

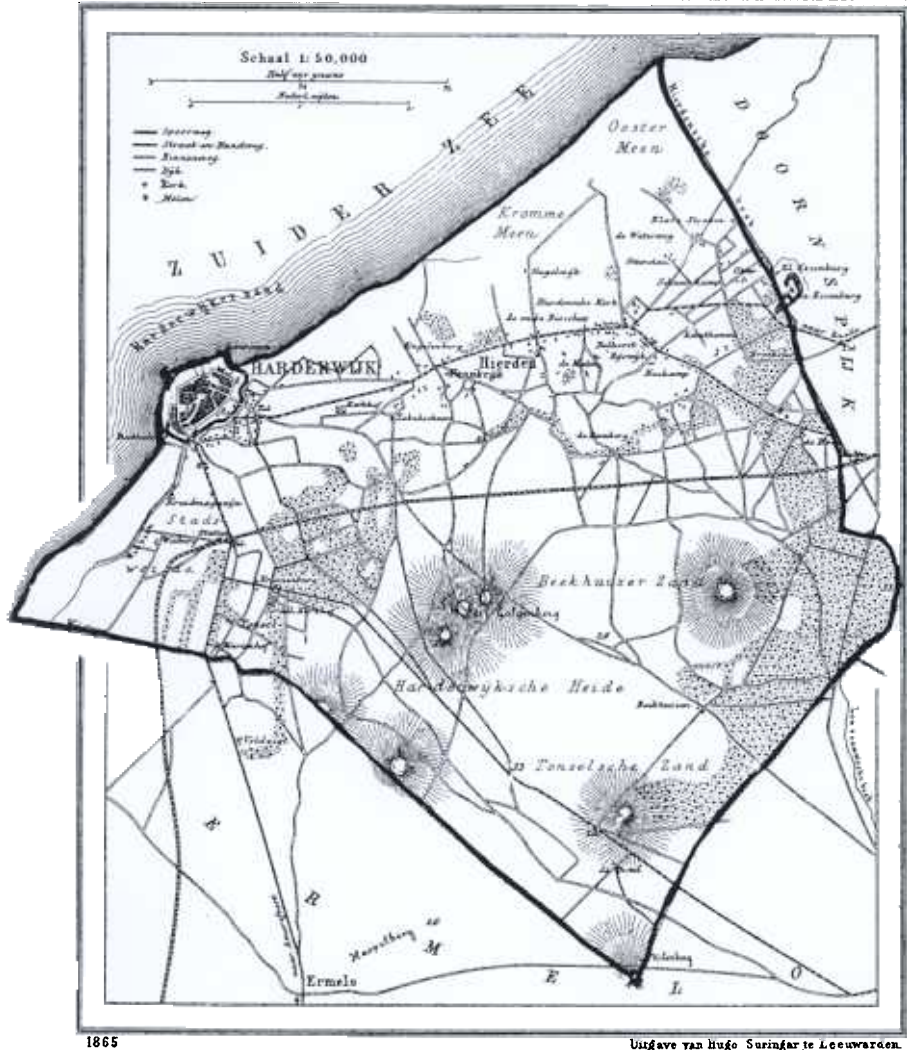
Secretaris.

In 1832 staan veel percelen in sectie C op naam van de gemeente Harderwijk.

Het gaat ongeveer om het gebied ten zuiden van de lijn Galgenberg - Beekhuizen. Het zijn zogenaamde Veluwe dominiale heidegronden.

Deze gronden liggen verspreid over diverse gemeenten, waaronder buurgemeente Ermelo. Door een nog lopende discussie met het Rijk, is het voor de betrokken gemeenten onmogelijk om over te gaan tot ontginning. Het gevolg daarvan is verwaarlozing. In 1843 wordt de discussie eindelijk afgerond en kunnen de gemeenten de heidegronden kopen van het Rijk ¹⁴.

In 1864 begint de gemeente Harderwijk met het inzaaien van grove den. De gebruikers van de gemeentelijke velden merken dat hierdoor hun bewegingsvrijheid wordt beperkt ¹⁵.

3349 *Bunders* 6600 *Inwoners.*

Op de gemeentekaart van Kuyper (uit 1865) is uiteraard nog niet het resultaat van de inzaaiingen te zien. Wel is te zien dat de bebossing rondom de Poolse weg aanzienlijk is toegenomen. Hetzelfde geldt voor het “hagengebied” en enkele gebieden in Tonsel ¹⁶.

In de zuidoosthoek van de gemeente ligt een zandverstuiving met de naam "Tonselsche Zand". Het is onwaarschijnlijk dat dit hetzelfde gebied is als het in 1560 genoemde "Tonselersant".

De opkomst van "Het Slingerbosch"

In 1825 is de naam "Slingerbosch" in deze omgeving al gangbaar. Volgens een notarisakte is een stuk grond gelegen "in het Slingerbosch achter de herberg de Roskam in het dorp Nunspeet"¹⁷.

In 1830 wordt melding gemaakt van "de slingers aan weerskanten van het Heerepad"¹⁸. Hiermee wordt bedoeld dat er slingerende paden bestaan aan beide kanten van de huidige Oranjelaan.

Het tegenwoordige Slingerlaantje is een restant van de slinger aan de oostkant. Aan de westkant is rondom de slinger een soort bos aan het ontstaan. In 1832 heet dit gebied al "het Slingerbosch"¹⁹.

Uit kadastrale informatie blijkt dat heide en weiland de overheersende elementen zijn in het landschap. Er is alleen wat bos bij de rand van de Straatweg¹³.

In 1851 heet dit gebied "het Slingerbosch, gelegen regts van den Straatweg voorbij de Paradijsvogel"²⁰. De vogelnaam verwijst naar een herberg op de hoek van de huidige Weiburglaan. Nu staan daar een café en een cafetaria. De in 1851 opgegeven ligging komt dus goed overeen met de ligging van de tegenwoordige wijk "Slingerbos".

De ondergang van "Het Slingerbosch"?

In de tweede helft van de negentiende eeuw groeit het bos uit tot een geliefde plek voor wandelaars.

Een krantenartikel uit 1894 maakt duidelijk dat het bos dan al grotendeels weggekapt is²¹:

"Het Slingerbosch, voorheen de trots van elke Harderwijker, verliest langzamerhand veel van zijn bekoring. Ouderen weten ons te verhalen van eene groote uitgestrektheid met hooggaande dennen bezet, van een dicht-belommerd, altijd-groen bosch, waar het gekir van de houtduif zich mengde met 't suizen van den wind. Wij kennen het slechts gesplitst in twee helften, door eene breede strook bouwgrond van elkaar gescheiden. Het oostelijk deel is sinds lang in plantsoen veranderd, dat - hoe fraai ook - het stoute en verhevene van vroeger mist. Een jaar geleden viel de zuidwestkant onder 's houthakkers bij; thans zijn de laatste dennen aan de beurt gekomen, en ook de berken langs de wandelpaden, wier zilverwitte stammen zoo schilder-achtig afstaken tegen den donkeren achtergrond, deelen in hetzelfde lot. Nog enkele dagen en de opruiming zal volkomen wezen".

“Bosschen vormen zeker een voornaam element in het natuurschoon eener streek. In dit opzicht wint onze omgeving niet. Vooral in de laatste jaren werd menig boompje geveld. Het oog rust gaarne op het frissche sparregroen, dat de heide zoo aantrekkelijk maakt, en met wellust ademt menig-een de geurige harslucht in. Op het veld en ook in onzen naasten omtrek mindert het aantal forsche stammen en brede kruinen aanmerkelijk”.

“Wij meenden de verdwijning van het laatste stuk Slingerbosch niet onopgemerkt te mogen laten. Vandaar dit dankbare *in memoriam*”.

Op een kaart uit 1871 is te zien dat de bebossing (donker gekleurd) hooguit een kwart van de oppervlakte beslaat ²².

Er is inderdaad een concentratie van bebossing aan de zuidwestkant. Dit moet het gedeelte zijn dat in 1893 is gekapt.

Een tweede krant voegt er in 1894 nog het één en ander aan toe ²³: “Waarlijk, wie het een veertigtal jaren geleden heeft gekend, vraagt nu waar die mooie groepen van denneboomen, die hoogopgaande berken langs de wandelpaden en verscheidenheid van andere boom-

soorten gebleven zijn.

Het jeugdig plantsoen dat hier en daar er voor in de plaats is gekomen, is niet onaardig, maar hoevele jaren moeten er nog verlopen eer de wandelaar er lommer aantreft, terwijl ook het aantal gevederde bewoners er aanmerkelijk verminderd en hun gezang door de schelle stoomfluit vervangen is. ‘t Grootste gedeelte van den grond is bouwgrond geworden voor aardappelen, rogge en knolgewassen; zeker heel praktisch en misschien voordelig voor de gemeentekas, maar minder aantrekkelijk voor den wandelaar, die ook elders in deze omstreken veel boomgewas, en nog wel van het schoonste dat men zich denken kan, langzamerhand ziet verdwijnen”.

Het bos heeft blijkbaar vóór 1854 een omvang en een hoogte gekend, die daarna niet meer geëvenaard is. Op de gemeentekaart uit 1865 zijn al grote open plekken te zien. Het bos is pas na 1832 goed tot ontwikkeling gekomen.

Daarom is het niet goed te begrijpen dat het binnen twintig jaar is uitgegroeid tot zo’n fantastisch bos. Er moet wel sprake zijn van enige overdrij-

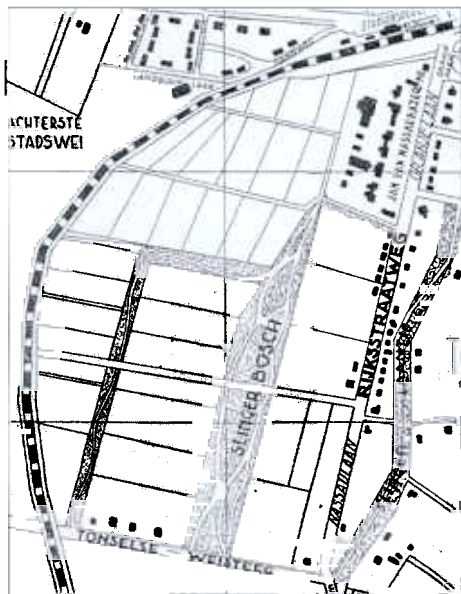
ving. In beide kranten wordt verder gesuggereerd dat er steeds meer bomen verdwijnen, hoewel de gemeente dan al dertig jaar bezig is met het inzaaien van grove den. Het nieuwe bos is natuurlijk dan nog geen aanvaardbaar alternatief voor het verdwenen bos.

Een nieuwe toekomst voor “Het Slingerbosch”

Het Slingerbosch blijft nog jarenlang een aantrekkelijke plek voor wandelaars. In 1918 wordt er met veel waardering over geschreven ²⁴: “Het hoge geboomte van vroeger jaren is langzamerhand verdwenen om plaats te maken voor fraai aangelegd plantsoen, dat op verschillende plekken een verrukkelijke wandeling oplevert. Tusschen de wandelwegen liggen bouwlanden tot een oppervlakte van verscheidene honderden hectaren. Het bosch biedt een oneindige verscheidenheid van heester-gewassen, dennen en sparren, esschen en beuken, die als een krans de akkers omringen”.

Op een kaart uit 1928 is met enige moeite het woord "Slingerboschjes" te lezen ²⁵.

De gemeenteraad besluit in 1929 om de grond te verkavelen voor de bouw van villa's en het vestigen van industrie.

Kaartje 1948

Kaartje 1928

In een gids uit 1931 heeft men het niet meer over het bos maar over het park ²⁶.

Een kaart uit 1948 laat zien dat er in het park, afgezien van de kazernegebouwen, nauwelijks bebouwing aanwezig is ²⁷. Pas in de zestiger jaren ontstaat er een woonwijk ²⁸.

De “Stadsdennen”

De naam “Stadsdennen” bestaat al in 1909 ²⁹. In het straatnamenboek wordt meegedeeld dat deze naam al terug te vinden is op de kadastrale kaart van 1832, maar dat is helemaal niet waar ³⁰.

D

De “Stadsdennen” zijn de inzaaiingen met grove den vanaf 1864. Het Harderwijker Bos en het Strokkelbos zijn hiervan het resultaat.

Op kaarten uit 1948 is te zien dat de “Stadsdennen” voorbij de huidige Ceintuurbaan liggen ²⁷.

Hotel-Pension-Restaurant „De Stadsdennen”
aan den weg Harderwijk-Apeldoorn. — Telef. Harderwijk No. 3

Uniek gelegen
te midden van
de bekende
Leuvenumsche
Bosschen.
(Eenige dalende
H.A. groot)

Biedt den bezoeker ongeëvenaard natuurgeenot.
Schitterende kampeergelegenheid. Moderne Speeltuin.
Op alle kamers stroomend water — Voor groote gezelschappen
speciaal tarief. — Vanaf Station Harderwijk c.a. 20 min. gaans
Autobussen in verschillende richtingen.

PROSPECTUS EN PRIJZEN OP AANVRAAG
Tijds bespreking steeds gewenscht.

L. BOER
Eigenaar.

Het nog steeds bestaande hotel “Stadsdennen” ligt in 1931, volgens de eigenaar, in de bossen van Leuvenum. Eigenlijk is dit onjuist, maar natuurlijk wilde de eigenaar profiteren van de betere naamsbekendheid van de bossen van Leuvenum ³¹.

De naam “Stadsdennenweg” hoort nu bij een kort stuk weg, maar heeft vroeger bij een veel langer traject gehoord. Het is min of meer de huidige route vanaf de Hierdenseweg naar Apeldoorn, tot aan de Boerhaavelaan. Het is een route door het “hagengebied”. Het is dus geen route door de “Stadsdennen” maar naar de “Stadsdennen”. Hotel “Stadsdennen” markeert immers niet het einde, maar het begin van de “Stadsdennen”.

De woonwijk ten noorden van de “Wittenhagen” draagt dan ook ten onrechte de naam “Stadsdennen”.

In de echte “Stadsdennen” heeft overigens ook een “Slingerbosch” gelegen. Op een kaart uit 1930 is te zien dat het niet ver van hotel “Stadsdennen” heeft gelegen ³².

Harderwijkerbos en Strokelbos

In de “Stadsdennen” wordt tegenwoordig onderscheid gemaakt tussen het Harderwijker - en het Strokelbos. Daarbij kan de weg naar Apeldoorn als een grens beschouwd worden. Het Harderwijker Bos ligt aan de oostelijke kant van deze weg. De naam behoeft geen nadere toelichting.

Het Strokkelbos ligt op dezelfde afstand van Harderwijk als het Harderwijker Bos. De naam is echter ontleend aan een stuk grond op veel kortere afstand. De Strokkel is een lange, smalle strook grond geweest, die zich uitstreckte van de Eendenparkweg (gemeente Ermelo) in de richting van Harderwijk³³. In 1906 bestaat er al een bosje met de naam "Streukel"³⁴.

Men kan er over twisten of de naam samenhangt met de langgerekte strook of met het begroeid zijn met struiken. Om het nog moeilijker te maken kan ook nog gewezen worden op de invloed van de naam "Haspel". In ieder geval heeft de naam "Strokkel" voet aan de grond gekregen. Deze naam is nu verbonden aan een weg in de gemeente Ermelo (Strokkel), een weg in de gemeente Harderwijk (Strokkelweg), een camping, een sportpark, een tennisvereniging en natuurlijk aan het bos.

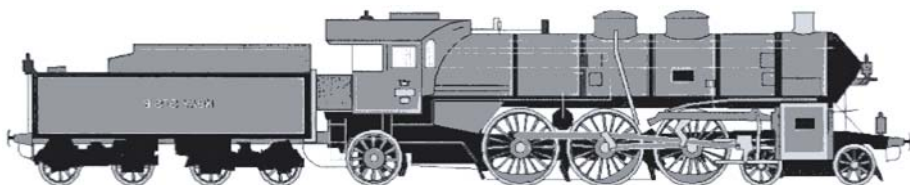
Bronnen:

- 1 Oud Archief Harderwijk; regest 21
- 2 resultaten van nog niet gepubliceerd veldnamenonderzoek
- 3 Oud Archief Harderwijk; no 207; ca. f. 55
- 4 Oud Archief Harderwijk; regest 158
- 5 R. Wartena; "Zanden en branden op de Veluwe, twee rapporten uit de zestiende eeuw"; Bijdragen en mededelingen van de Vereniging Gelre, deel 76; p. 158
- 6 Oud Archief Harderwijk; no 198; ca. f. 106
- 7 Oud Archief Harderwijk; no 204; ca. f. 114
- 8 K. Mars; Harderwijk zes maal beschreven; p. 13
- 9 H.W.M. van der Wijck; Atlas Geldersche Buitenplaatsen, de Veluwe; kaart XV
- 10 M.J. de Man; Topographische Kaart van de Veluwe en Veluwezoom
- 11 R. Wartena e.a. (red.); Statistieke beschrijvingen van de steden en het platteland van Gelderland uit 1808, het kwartier van Arnhem; p. 53
- 12 Notarieel Archief Harderwijk; minuten 1815; no 540
- 13 Nieuw Archief Harderwijk (1813 - 1943); no 2460
- 14 Kroniek van Harderwijk, 1231 - 1931; p. 254, 255
- 15 Overveluwsch Weekblad; 2 april 1864
- 16 J. Kuyper; Gemeente atlas van de provincie Gelderland (uitgave 1868)
- 17 Notarieel Archief Nunspeet; minuten 1825; no 72
- 18 Nieuw Archief Harderwijk (1813 - 1943); no 2341 (dossier 604)
- 19 Nieuw Archief Harderwijk (1813 - 1943); no 2343 (dossier 718)
- 20 Nieuw Archief Harderwijk (1813 - 1943); no 2362 (dossier 1820)
- 21 Harderwijksche Courant; 7 februari 1894 alleen in bibliotheek Arnhem
- 22 Topografische kaarten 1:25.000; no 371 en 372; verkend in 1871
- 23 Overveluwsch Weekblad; 10 februari 1894
- 24 Naar Harderwijk, gids voor stad en omgeving (uitgave 1918); p. 25
- 25 Topografische kaarten 1:25.000; no 371 en 372; verkend in 1928
- 26 A. Sonke; Gids voor Harderwijk (uitgave 1931); p. 34
- 27 Vraagbaak Harderwijk geeft antwoord; 1948
- 28 P. Mesker en N. de Jong; Van Heeraaltszstraat tot Triasplein; p. 117 - 123
- 29 Nieuw Archief Harderwijk (1813 - 1943); no 2420 (dossier 403)
- 30 P. Mesker en N. de Jong; Van Heeraaltszstraat tot Triasplein; p. 56
- 31 A. Sonke; Gids voor Harderwijk (uitgave 1931); achterkant
- 32 Te voet over de noordelijke Veluwe (uitgave 1930); kaart 2
- 33 Mededeling A. Jansen, Ermelo
- 34 De Harderwijker; 6 januari 1906

Spoorwegen

Ook in 1901, als nog niemand van een rondje om de kerk gehoord heeft, is er al protest tegen de winterdienst van de N.C.S. (Nederlandsche Centraal Spoorweg).

De laatste trein vanaf Zwolle, aankomsttijd in Harderwijk 9.27 uur, komt te vervallen. De trein die om 6.25 uur 's avonds uit Zwolle vertrekt, is nu de laatste mogelijkheid om thuis te komen. Reizen vanuit het noorden wordt op deze manier wel bemoeilijkt. De Kamer van Koophandel wordt opgeroepen actie tegen dit plan te ondernemen. De wijziging is volgens het antwoord van de N.C.S. o.a. nodig i.v.m. de vergroting van het stationsemplacement in Zwolle. De reistijd van Zwolle naar Utrecht bedraagt 2½ uur. Er rijden tussen deze plaatsen vanaf 5.05 uur tot 6.25 uur 's avonds verspreid over de dag 5 treinen. Daarnaast vertrekt er vanuit Harderwijk 6x per dag een z.g. lokaal-trein naar Amersfoort, die op de volgende stations stopt: Ermelo-Veldwijk, Putten, Bijsteren*, Diermen*, Nijkerk, Slichtenhorst*, Hooglanderveen*, Liendert* en Bloemendaalseweg* (*slechts op verzoek).

Van stationschef tot overwegwachter; de nodige mensen hebben een bestaan door dit vervoer. De Harderwijker Lutjes, die beter bekend is onder zijn bijnaam "Disco (kruimel in de pan)" pikt ook een klein, maar voor hem wel noodzakelijk graantje mee. Hij biedt zich aan voor het dragen van pakjes naar het station. Omdat hij een klein pensioentje heeft komt hij niet in aanmerking voor ondersteuning door de diaconie of het armbestuur, terwijl een beenwond(je) opname in het Oude Mannen- en Vrouwenhuis verhindert. Zo valt hij steeds tussen wal en schip. Gelukkig komt er - door bemiddeling van het bestuur van het Fonds ter ondersteuning van de gewapende dienst - een mogelijkheid om in het Invalidenhuis in Leiden opgenomen te worden en zo verlaat een bekende verschijning de stad.

Gaanden, komenden en jubilerenden

Dat geldt ook voor de sergeant-majoor schrijver P.C. Mikx. Hij plaatst een berichtje, waarin hij allen aan wie hij nog iets verschuldigd is, oproept zich

uiterlijk 13 november te melden aan zijn adres Vijhestraat A 161. Vervolgens verschijnt er een advertentie, waarin hij bij zijn vertrek hartelijk dank zegt "aan allen die getracht hebben mij dat vertrek onaangenaam en moeilijk te maken." Dit laatste is niet gelukt", zo schrijft hij; "eerder is het tegendeel gebleken".

De heer W.F.Th. Kerssen heeft zich als arts hier gevestigd, terwijl dr. J.J. Knap Gzn., die 8 jaar gemeentegeneesheer geweest is, naar Amsterdam vertrekt.

Er is ook sprake van enkele jubilea.

De heer H. Stadlander, hoofd van school B, viert zijn 25-jarig jubileum. Hij is in 1890 naar Harderwijk gekomen.

De apotheker T.A. Anderson herdenkt dat hij 50 jaar geleden het "radicaal" als apotheker ontvangen heeft.

Begin november bestaat de bewaarschool 50 jaar en al deze jaren is mej. Pierson als hoofd in functie geweest. Dit bericht is zelfs in het Nieuws van de Dag te lezen. Het jubileum wordt

uitgebreid gevierd. De receptie wordt druk bezocht en er komt bezoek van een commissie met geschenken van (oud-)leerlingen. Bij de school wordt dan druk gevlagd en enkele dagen later, als de kinderen getraakteerd worden, is dat in bijna de hele stad het geval.

Tenslotte is er voor leerlingen van de breischool nog een avond "met proza, poëzie, liederen en gecostumeerde tooneeltjes."

Een andere receptie betreft het bruidspaar Meijndert ten Broek en Maria Elisabeth van Dijk. Na hun huwelijk vertrekken zij naar 's-Heerenhoek en Nieuwdorp, waar kandidaat Ten Broek op 1 december tot predikant wordt bevestigd.

Cultuur

Met het najaar en de winter in aantocht komen er weer meer mogelijkheden om uit te gaan. Zo is in de Concertzaal de voorstelling "Kaat Mossel" te zien, verzorgd door de "Rotterdamsche Tooneelisten", die op doorreis zijn. Het betreft "typische volkstooneelen, met al de ruwheid en goedhartigheid het Nederlandsche volk vooral in dien tijd (de 18e eeuw) eigen." Het karakter van het stuk past trouwens beter bij dat van de bevolking van een

fabrieksplaats of grote stad, dan bij dat van de bewoners van de Veluwe, aldus het verslag in de krant. De zaal was dan ook niet geheel bezet. In de Volksleeszaal wordt weer voorgelezen. De heer Van Raalten doet dat voortreffelijk; vooral de novellen van Justus van Mourik vallen bij het publiek in de smaak. In de pauze is er pianomuziek te beluisteren. De geestdrift voor de zaak van de Boeren in Zuid-Afrika houdt nog aan, zeker na de aankomst van president Kruger in ons land. Zo af en toe zijn er nog inzamelingen of andere acties, waarbij echter ook wel eens misbruik voorkomt. Plaatsgenoot M.A. Cageling Jr. heeft over de Boerenoorlog een paar coupletten gedicht en daarbij een melodie gecomponeerd. Het geheel is voor schoolklassen en zangkoren een welkome aanvulling op hun repertoire. Woorden en muziek zijn eenvoudig en "vereischen geen grote inspanning van begripsvermogen; daarom zullen zij in ruime kring gaarne opgenomen worden." De uitgave is netjes verzorgd door de heer W. Wielenga. De prijs van de tekst met pianobegeleiding is 20 ct, die van de zangstem alleen 1 ct. Wie tientallen exemplaren afneemt krijgt korting. Wielenga verzorgt ook abonnementen op diverse kranten, o.a. de Nieuwe Rotterdamsche Courant; de prijs per kwartaal is fl. 4.50. De kranten worden 's morgens en 's avonds direct na aankomst van de trein bezorgd.

Levensmiddelen

Bij de aanbesteding van de levering van aardappelen aan het Koloniaal Werfdepot is de hoogste prijs fl. 3.30 per H.L., de laagste fl. 2,23½. Voor dit bedrag wordt aan de heer P. Poorter, die naast aardappelen o.a. ook wollen dekens, vloerkleden en kinderledikanten verkoopt, de leverantie gegund. Een volgende aanbesteding van het Werfdepot gaat over de levering van tabak, kisten, pijpen en spellen. Beide laatstgenoemde artikelen mogen resp. door de Harderwijkers C. Müller en P. Raaijen geleverd worden maar, jammer voor de leden van de middenstandsvereniging "Steunt elkander", de rook- en pruimtabak en de geld- en pakkisten komen uit Hoorn, Zutphen en Amsterdam.

De slagersknecht Janus Raaijen vraagt vergunning voor de vestiging van een slagerij in de Hondedartstraat, sectie E, nr. 305. Wie bezwaar heeft, kan dit de 2e november op het gemeentehuis kenbaar maken. Of hiervan gebruik gemaakt is, is niet bekend, maar binnen enkele weken wordt de winkel geopend met als

aanbieding "alle vleeschwaar van puike kwaliteit per pond 2½ cent beneden den prijs."

Zeeuwse mosselen, rauw, gekookt of in 't zuur, zijn steeds voorhanden bij Ch. van Straaten, Buiten de Bruggepoort. Aan de haven wordt het nieuwe graanpakhuis van Floris Vos geopend. Elke dinsdag en zaterdag kan men er van 7 uur tot 1 uur 's middags terecht.

Verschil van mening

Een vechtpartij tussen burgers en militairen in de herberg van juffrouw De Waal wordt op straat verder uitgevochten. Een patrouille neemt de militairen in arrest en de burgers worden door de politie verwijderd. Een burger die de commandant van de patrouille lastig valt, krijgt een proces-verbaal.

Dat geldt ook voor de visroker Jan Lieman n.a.v. een door hem ingezonden brief. Hierin heeft hij de keurmeester Kuijper

incompetent genoemd, wegens het afkeuren van een partij bot.

Deze vis was - volgens politiemensen, die vroeger visser waren - nog goed geschikt om te roken of te bakken. De keurmeester zou verder geen bot van een schol kunnen onderscheiden.

Scheepvaart en visserij

De schippers F. Bruinink en P.W. Olofsen komen in het nieuws, omdat zij 8 opvarenden van de boot "Daventria" - die problemen had i.v.m. een defecte schroef - van boord gehaald hebben.

Op een vergadering van de vissers zijn zaken aan de orde gekomen als het stichten van een "Algemeen Weezen- en Weduwenfonds" en de kwaliteit van het water in de haven, dat zeer verontreinigd zou zijn. Enkele flessen worden voor onderzoek naar Amsterdam gestuurd.

Politie en justitie

Het politiebureau verhuist van de Markt naar de Hondegartstraat. Op 2 december is het voor bezichtiging geopend. Het kantongerecht laat weten dat de "terechtzittingen" vanaf 2 november in het rechtsgebouw aan de Vijhestraat gehouden zullen worden. Steeds zijn er de lange rijen initialen met de bijbehorende overtredingen te lezen, zoals (het betreft allen Harderwijkers) K.S. wegens het lopen over verboden terrein, J.C.F.B. wegens dronkenschap en B.S, B.v.d.B. en F.J.v.d.B. wegens het gebruik van honden als trekdier. Zij zijn blijkbaar vaker betrapt, want er wordt tot 2 of 3 x boete of hechtenis geëist. Niet alleen volwassenen krijgen straf.

Op een vraag van een onderwijzer waarom een kind niet op school is, antwoordt zijn broertje, dat hij moet "zitten". Het blijkt vaker voor te komen dat jeugdige overtreeders 24 uur opgesloten worden, b.v. als zij zich schuldig maken aan het halen van strooisel uit de bossen. Het wordt als "geoorloofd" schoolverzuim gezien.

Gemeenteraad

Het wel en wee van de gemeente en de Raad is ook weer goed voor vele kolommen. Sinds het najaar is het gemeentehuis voorzien van gasgloeilicht. Het raadslid Neeb merkt op dat de begroting voor het komende jaar weer zonder toelichting ter inzage is gelegd. B&W antwoorden dat deze i.v.m. beperkt personeel niet in het net overgeschreven kon worden en "dat dit zoo al sedert jaren hier het gebruik is geweest." Er wordt langdurig over de diverse posten op de begroting gesproken. Menig raadslid vindt de voorgestelde bedragen te hoog. De heer Neeb is zelf ook nog onderwerp van de discussie. Er staat n.l. een bedrag van fl. 312.- op de begroting voor het innen van de pachten. Deze werkzaamheden worden door de heer Neeb als notaris verricht. Er zijn vragen over de hoogte van het bedrag en over de mogelijkheid dat de gemeente deze werkzaamheden zelf uitvoert. B&W melden dat deze manier voordeliger voor de gemeente is. Er is nu n.l. geen risico van oninbare vorderingen. De heer Van Uchelen blijft vraagtekens zetten bij de gang van zaken. Hij heeft ook kritiek op de raadsverslagen in de krant. Ze worden onvolledig weergegeven en uit hetgeen weggelaten wordt, blijkt naar zijn mening partijdigheid. Hij vraagt de gemeente jaarlijks geld uit te trekken voor volledige stenografische verslagen. De krant is zich echter van niets bewust en deelt mee dat er steeds rectificaties van raadsleden opgenomen zijn, als "het bleek dat deze hunne gedachten niet juist vonden weergegeven."

Oplichting

Uit de Nijkerker Courant wordt, ter waarschuwing, een artikel overgenomen over misbruik van goedgelovig publiek. Er is sprake van uitgaven van boeken en platen die nooit verschijnen en van loterijen die nooit gehouden worden. Na aanbeting wordt niets meer vernomen.

Ziektekiemen per post

Tenslotte i.v.m. de miltvuuraffaire van 2001 nog een berichtje uit een landelijke krant van 1901: Uit een Duits onderzoek is gebleken dat artikelen zoals boeken en postpapier, die blootgesteld zijn aan met ziektekiemen geïnfecteerde lucht, besmet kunnen raken. Als de verzending niet teveel tijd in beslag neemt, kan zo de infectie overgebracht worden.

In de voorgaande afleveringen van Vittepraetje hebben wij de allereerste munten op naam van Harderwijk beschreven en enkele daarvan afgebeeld. Het waren kleine zilveren muntjes uit de late Middeleeuwen die in Harderwijk geslagen zijn tussen 1343 en 1378. Dit gebeurde in opdracht, respectievelijk van de Gelderse Hertog Reinoud II, diens weduwe Alianora en door de Utrechtse Bisschop Arnold van Hoorne.

Van de periode die daarna volgde (ruim 100 jaar) zijn geen munten van Harderwijk teruggevonden en waarschijnlijk ook niet geslagen, totdat in 1582 door Graaf Willem IV van den Bergh, die tevens stadhouder van Gelderland was, opdracht werd gegeven tot het slaan van munten in Harderwijk.

In de vorige aflevering zijn daarvan een aantal grote zilveren daalders getoond.

Nu volgt een nieuw "hoofdstuk" in de historie van de muntenproductie in Harderwijk.

De Provinciale Munt van Gelderland in Harderwijk

Mr.L.W. Besier (Referendaris-Adviseur bij het Muntcollege) schrijft in 1890 dat de provinciale Geldersche Munt in 1574 in Nijmegen gevestigd was; van 1582 tot 1583 te Zutphen en in 1583 definitief verplaatst werd naar Harderwijk. (Dr.D.A. Wittop Koning houdt het in zijn eerder genoemde uitgave op 1584). Vanaf dat jaar werden alle Gelderse munten vervaardigd bij de Munt in Harderwijk die gefunctioneerd heeft tot 1802.

Als uitzondering hierop werden van 1586-1591 ook in Nijmegen munten geslagen voor Philips II, Koning van Spanje op grond van zijn titel als tevens Hertog van Gelderland.

Aan het einde van de Bataafse Republiek (1795-1806) - dat het begin vormde van het Koninkrijk Holland onder Koning Lodewijk Napoleon - werden alle provinciale munthuizen opgeheven.

Vanaf 1806 worden alle munten landelijk geslagen bij de Rijksmunt in Utrecht.

Herkenning van de plaats waar de munten vervaardigd werden

Nog voordat de Provinciale muntateliers werden opgericht, werd onder Karel de Stoute in 1474 aan de muntmeesters opdracht gegeven op hun munten een speciaal muntmeesterteken te plaatsen. Hierdoor werd de mogelijkheid geschapen achteraf de herkomst en verantwoordelijkheid voor minderwaardig gebleken muntstukken (goud- en zilveragehalte) vast te stellen.

Na de dood van deze hertog is dit controlesysteem spoedig in onbruik geraakt en werden de persoonlijke muntmeestertekens weggelaten of zijn ze overgegaan in het muntteken, dat bij het betreffende muntatelier behoorde. Pas onder de Republiek der Vereenigde Nederlanden (vanaf het vertrek van de Engelse Graaf van Leicester in 1587 en geformaliseerd bij de Vrede van Münster in 1648), is het plaatsen van muntmeestertekens weer ingevoerd. Aangezien o.m. schriftelijk is vastgelegd welke tekens de verschillende muntmeesters gebruikt hebben, is het eenvoudig om te weten waar de munten vervaardigd zijn waarop een muntmeesterteken voorkomt.

Ook op onze huidige munten is op de keerzijde in het veld zowel het muntmeesterteken als het muntteken van de Rijksmunt aangebracht.

Gelderse muntmeestertekens (mmt.)

Op de in Zutphen vervaardigde Gelderse munten werd het wapentje van Zutphen aangebracht en voor de munten geslagen in Nijmegen en Harderwijk een Gelders kruisje. Op de bovengenoemde munten voor Philips II, die in Nijmegen werden geslagen, werd tot 1591 ook het Gelderse kruisje gebruikt, maar van 1606 tot 1635 zijn de munten met een Gelders kruisje allen te Harderwijk geslagen door muntmeester Johan Alewijn.

Vanaf 1635 hebben de muntmeesters een eigen muntmeesterteken ingevoerd; in Harderwijk voor het eerst door muntmeester Johan Wijntgens.

Het mmt. is een klein uitgevoerd teken, meestal geplaatst in het omschrift en soms gerelateerd aan de naam van de muntmeester. Zo had muntmeester Lambert Ridder een "ridder te paard" en Jacobus de Vos een "vosje" als mmt. gekozen. Anderen kozen afbeeldingen zoals een lelie, zittend hondje, boom, korenaar, eenhoorn, kraanvogel, etc.

Muntmeestertekens

Jacob Dirksz. Alewijn	(Nijmegen en Harderwijk)	--1606		Het Geldersche kruis.
Hendrik Wijntges (Zutphen)		1582—1583		Het wapen van Zutphen.
Johan Gijsbert de Jonge (Nijmegen)		1586—1591		Het Geldersche kruis.
Johan Alewijn	(Harderwijk)	1606—1635		idem.
Johan Wijntges	id.	1635—1651		Eene lelie.
Paulus Sluiskens	id.	1652—1687		Een zittend hondje.
Johan van Brien	id.	1690—1694		Een eenhoorn.
Lambert Ridder	id.	1695—1714		Een ridder te paard.
Coenraad Hendrik Cramer	id.	1715—1723		Een kraanvogel.
Dr. Arnold Hendrik Feith	id.	1724—1726		Heeft niets geslagen.
Jacobus de Vos	id.	1730—1731		Een vos.
Johan Hensbergen	id.	1732—1748		Een steigerend paard.
Martinus Holtzhey	id.	1749—1752		Een valkenier.
Johan Cramer	id.	1753—1757		Een kraanvogel.
Carel Christiaan Novisadi	id.	1758—1776		Een boom.
Marten Hendrik Lohse	id.	1782—1803		Een korenaar.

Nederlandse Rijksdaalder “met de halve man” - Prov. Gelderland - 1610
 vervaardigd te Harderwijk door muntmeester Johan Alewijn (1606-1635)
 zoals blijkt uit het mmt. in het omschrift:

Gelders kruisje ✠

ware grootte

Omschrift vz.:

MO. ARG. PRO CONFOE. BEL. GEL

MONETA ARGENTEA PROVINCIARVM
 CONFOEDERATARVM BELGICARVM GELRIA
 Zilveren munt van de Provinciën der Vereenigde
 Nederlanden - Gelderland

Omschrift kz.:

CONCORDIA RES PARVAE CRESCVNT

Kleine dingen groeien door eendracht
 “Eendracht maakt macht”.

Literatuur:

- Mr. L.W.A. Besier:
 “De muntmeesters en hun muntslag 1574-1813” Uitgave 1890 (herdruk)
- Dr. H. Enno van Gelder:
 “De Nederlandse Munten” Aula boek 213 van het Spectrum. Uitgave 1980
- D.A. Wittop Koning:
 “De Gelderse Munt te Harderwijk” Uitgave 1992 door L.Schulman.

Inleiding.

Het is de moeite waard eens enig licht te werpen op een kerkhofje dat ergens in de Harderwijkse bossen verscholen ligt. Een kerkhofje dat in onbruik is geraakt en daardoor in de vergetelheid dreigt weg te zinken. Met dit verhaal hoop ik aan te tonen dat het dit lot zeker niet verdient. Het gaat over de begraafplaats van Sonnevand, het voormalige sanatorium voor tuberculose-patiënten, welke begraafplaats in hoge mate een nationaal karakter draagt. Daar vonden immers mensen uit haast alle streken van het land hun laatste rustplaats. We zien er de stoffelijke resten van patiënten uit Arnhem, Heukelum, Maarn, Melissant, Rotterdam, Vlaarding en IJzendijke begraven, zo laten enkele stenen ons zien. Deze opsomming is slechts een willekeurige omdat op de meeste graven helemaal geen steen is geplaatst. Er liggen ook mensen van de vroegere Zuiderzee-eilanden en uit tal van andere plaatsen, maar dat is bij een bezoek aan deze begraafplaats nu eenmaal niet terug te vinden. Een begraafplaats van nationale allure ook vanwege de doodsoorzaak die bijna altijd tuberculose was; een ziekte die indertijd alom in het land woedde en deswege de gehele natie teisterde. Het gaat echter evenzeer om een Harderwijkse zaak, die historisch gezien van niet gering gewicht is. Als Harderwijk heden ten dage onder andere door het Dolfinarium op de landkaart wordt gezet, zoals dat nog niet zo lang geleden als garnizoensstad het geval was, zo kreeg onze stad onder het protestants-christelijke deel van onze natie in de eerste helft van de vorige eeuw grote bekendheid door het hier gevestigde sanatorium voor longlijders, zoals deze mensen in de begintijd van het sanatorium ook wel werden genoemd. In de loop der jaren kwamen hier talrijke zieken uit alle delen van het land om te kuren in de hoop te mogen genezen. Een hoop die nogal eens ijdel bleek, getuige het in de bossen verscholen kerkhofje dat bijna niemand weet te vinden. Sterker nog, slechts weinigen zijn van het bestaan ervan op de hoogte.

Of het nu een nationale dan wel een Harderwijkse aangelegenheid betreft - mogelijk gaat het om beide, in dat geval zelfs elkaar versterkende aspecten - is om het even nu het mij er slechts om gaat een te lang verwaarloosd onderwerp aan de vergetelheid te ontrukken en in een historisch perspectief te plaatsen, zó dat het een keer de aandacht krijgt die het verdient. Dit laatste is bij nader inzien knap pretentius gesteld want ter verkrijging van verdiende aandacht moet wel worden getapt uit een ander vaatje dan een gemeen Harderwijker bij de hand heeft. Deze opvatting behoeft nochtans geen motief te zijn om dan maar die unieke rustplaats van de teringlijders die het niet haalden, buiten ons weten of herinneren te

houden. Wie weet, misschien staat er wel een keer iemand op met een beter gevuld vaatje om de vragen, die dit gewrocht vast en zeker oproept en onbeantwoord laat, eens goed aan te pakken?

Dit opstel zal gaan over het begraafplaatsje in de Harderwijkse bossen daar ergens achter op het terrein van het toenmalige sanatorium, waarvan de naam in die van het op dezelfde plaatsgevestigde verpleeghuis is bewaard gebleven, namelijk Sonnevancanck.

Over het sanatorium zelf is nog wel aardig wat op papier gezet. De erbij behorende begraafplaats is er altijd heel bekaaid van afgekomen. Naar mijn stellige overtuiging geheel ten onrechte. Bovendien is er temeer aanleiding dit plekje grond juist nu onder het stof vandaan te halen, nu het oude sanatoriumterrein volslagen onherkenbaar is. Een nieuwe tijd, een nieuwe bestemming, nietwaar?

Zelfs het oorspronkelijke hoofdgebouw bleek door enkele bedenkelijke branden niet meer te redden. Evenmin kon het fraaie robuuste tegeltabelau "SONNEVANCK" in het front van het gebouw behouden blijven. Een tableau, ooit vervaardigd door de kunstenaar Tjeerd Bottema, de maker ook van het overbekende logo van een verzekeringsmaatschappij (RVS), met daarop een oud echtpaar, de man zijn wandelstok geheven, een hondje in

de hoek. Dit tegeltableau, waarop het weer nooit vat kreeg, is na de ontruiming van dit als ziekenhuis gediend hebbende oude hoofdgebouw, eveneens ten prooi gevallen aan vernielzucht. Buitengewoon betreurenswaardig want daarmee werden kunst en geschiedenis in één klap vernietigd. Hierbij haast ik me wel op te merken grote waardering te hebben voor het feit dat er een voortreffelijke kopie van het oorspronkelijke gebouw op dezelfde plaats tot stand is gebracht, inclusief een perfecte reproductie van het tegeltableau dat het huidige gebouw een zekere allure geeft en waarmee tenminste de herinnering aan het oude sanatorium bewaard is gebleven. Laat ik echter van dit korte zijpad snel terugkeren naar de begraafplaats, waarover dit verhaal gaat.

Een afgelegen plaats.

We zien om naar een afgelegen, nauwelijks vindbaar dodenakkertje van slechts enkele tientallen meters lang en breed, ongeveer vierkant. Zoals hiervoor vermeld ligt het in de bossen ergens achterop het terrein van het toenmalige sanatorium. We kunnen wel enigszins bevroeden waarom juist daar, op het achterterrein van het sanatorium zelf. Het kan bijna niet anders of men koos de achterzijde van het terrein, waar nooit iemand kwam om aldus de patiënten te vrijwaren van een confrontatie met het einde van het aardse leven. Het is zo vanzelfsprekend dat men lijdens aan die toen zo gevreesde ziekte niet wilde en niet mocht ontmoedigen met een schrikgevend aanblik op zulk een droevig einde van het veelal langdurig kuren. Dat het begraafplaatsje op het terrein zelf is aangelegd, moet wel te maken hebben met wetgeving of andere regels. Daarmee rekening houdend zal het bestuur van het sanatorium slechts onder bepaalde voorwaarden van B&W van de gemeente Harderwijk verlof hebben gekregen de bezorging van de lijken in eigen hand te houden. Namelijk het beding dat de stoffelijke resten van de overleden patiënten zouden worden begraven op een afgebakend veldje op eigen terrein en zeker niet zomaar elders. Overigens zijn daar ook personeelsleden begraven. Op dit laatste kom ik straks nog even terug.

Tot voor kort werd het zoeken naar deze bijzondere rustplaats vergemakkelijkt door een keurig bordje "begraafplaats" op de plek waar de asfaltweg op het terrein van het verpleeghuis ophoudt en overgaat in een bospad. Onlangs zag ik dat het bordje is verdwenen, jammer. De plek niet, gelukkig. Deze ligt achter het keukengebouw van het verpleeghuis of - maar dan enigszins daarvan verwijderd - min of meer schuin achter de achterzijde van het appartementen gebouw (het vroegere hoofdgebouw) op de grens met de omgeving, waar de nieuwbouw het oude sanatoriumterrein heeft omgetoverd tot een modern woongebied.

Even goed opletten dus om op de juiste plaats door een onlangs aangebracht metalen klaphek het bos in te gaan.

Eenmaal zo ver, is het niet moeilijk om het juiste pad te houden naar het vriendelijk ogende hek dat nooit gesloten is. De wandeling duurt niet lang. Er zijn wat zijpaden, die je even aan het twijfelen brengen maar de weg kwijtraken kan eigenlijk niet. Dan ineens ontwaart men naar rechts kijkend tussen de bomen door enkele grafstenen in het onderterrein. Echt helemaal in het bos en dus nauw omringd door bomen. Iemand, die onbedoeld en toevallig vanaf de andere kant nadert - zeg vanaf het fietspad richting Leuvenum - en dezelfde plaats ongedacht bereikt, zou heel verwonderd opkijken en zich wellicht afvragen: "Wat doet hier nou een kerkhof?". Degene, die de geschiedenis van het sanatorium kent, vindt het helemaal geen domme vraag van iemand die van die geschiedenis geen weet heeft. Want in zo'n afgelegen gebied, waar bijna nooit een mens komt behoort immers geen begraafplaats te liggen. Toch is er één. Hoe kan dat? Waar ligt de oorsprong? Van wie liggen hier de stoffelijke resten? Vragen te over.

Specifieke status.

Intussen is de wandelaar, die willens en wetens onderweg is, het pad volgend met een boog om zijn doel heen gelopen en aangekomen bij het toegangshek, gevat in een even eenvoudige als nette omheining, waarvan

het onderhoud langzamerhand toch te wensen overlaat. Dan heb je op dezelfde wijze dezelfde gang gemaakt als die, welke zij in het tweede kwart van de vorige eeuw gingen om telkens weer een slachtoffer van de tuberculose naar zijn of haar laatste rustplaats te brengen. Niet dat de medische wereld bij de bestrijding van deze bijzonder kwalijke ziekte toen geen successen wist te boeken, zeker niet. Die successen moesten echter wel zwaar bevochten worden en konden dan ook gedurende lange tijd het dodental slechts heel geleidelijk inperken. Zo slaat een mens daar aan het mijmeren over dat onpeilbaar diepe verdriet, veroorzaakt door een ziekte waar aanvankelijk geen kruid tegen gewassen leek. Bij aankomst treft men het hek wel netjes dicht maar niet afgesloten. Als je

het voorzichtig opent, sleept het wat over de grond. Even tillen dus om het heel te houden. Ook en juist daar zien we het resultaat van de knagende tand des tijds. Dan stap je ingetogen het veldje -meer is het niet - op want je mocht daar in die even serene als sacrale stilte soms eens storen. "Dat kan hier helemaal niet", gebiedt de omgeving. Alleen de in de bomen ruisende wind hoort erbij, samen met de vogels, waarvan de klanken de specifieke status van dit oord als een requiem muzikaal accentueren. Die geluiden maken het er stil. Zo stil dat een bezoeker, die hoegenaamd nergens ontkomt aan de deken van geluid die tegenwoordig over ons land ligt, naar

die stilte gaat staan luisteren. Gelijktijd ziet hij niet alleen het eenvoudige hek om de begraafplaats heen. Ook neemt hij waar dat de grond er niet leed onder de hoogstandjes van een tuinman. En de graven zelf zijn al evenmin opgesmukt. Het is er gewoon en daarom zo echt. Daar is de tijd blijven stilstaan. Hoe zal ik het zeggen? Op één of andere manier straalt die rust en stilte op die verscholen plek in de waarachtig wel kille uiting van hoe het ooit geweest is, juist een sfeer uit die een warm gevoel geeft jegens de mensen voor wie nergens anders een plaats was. Een gevoel dat in zijn diepgang haast weldadig aandoet nu de tijd daar een deken van mildheid over het leed van vroeger heeft uitgespreid.

Wie werden er begraven en waarom op deze plaats?

Wordt vervolgd.

Wat al mooi is - versus - het zou beter kunnen. (8)

Een rubriek voor de leden van Herderewich

De historische binnenstad van Harderwijk heeft veel mooie gebouwen en plekjes. Regelmatig zien we dat er gewerkt wordt aan het opknappen of onderhouden daarvan. Toch zijn er hier en daar situaties die wat meer aandacht zouden verdienen. Soms valt dat duidelijk op; soms gaat het om minder opvallende kleinere zaken. In deze rubriek geven we graag de gelegenheid een korte signalering te plaatsen (liefst met foto) van een object dat u als historisch geïnteresseerde lezer opvalt en waarvan het wenselijk zou zijn dat het opgeknapt wordt. Misschien is het de eigenaar van dat pand of situatie zelf nog niet eens opgevallen.

Een rubriek om door positief bedoelde signalering de eigenaar (ongeacht wie dat is), attent te maken op de situatie en te stimuleren er aan mee te werken onze binnenstad fraai te houden of nog mooier te maken.

Na verloop van tijd zullen we nagaan welke signalering het snelst tot resultaat heeft geleid. Daarvoor beraden we ons nog op een blijk van waardering vanuit Herderewich.

Indien U geen foto bij uw signalering kunt toevoegen, dan zal de redactie dat proberen indien het object daartoe geschikt blijkt en past in deze rubriek. Graag zien we inzendingen van onze leden voor deze rubriek tegemoet.

De entree van Harderwijk via de Smeepoort toont als een visitekaartje. De historisch geïnteresseerde bezoeker krijgt hoge verwachtingen van hetgeen Harderwijk monumentaal te bieden heeft. Maar als hij via de Luttekepoort de stad verlaat wacht hem een teleurstelling.

De andere poort

Er zijn nogal wat voorbeelden in onze stad van bouwvallen die allang zijn ontruimd, soms zelfs geheel of gedeeltelijk gesloopt maar waarvan nog geen nieuwe steen zichtbaar is. Wat de oorzaak ook moge zijn, het is een beeld dat wij dagelijks onder ogen krijgen.

Hoeveel jaren staat pand "Doppenberg" al leeg? Met tijdelijke huurders is het moeizame bestaan gerekt, maar fraai is het allemaal niet. Het is één van de ruïnes waarmee de bevolking reeds lang wordt geconfronteerd. Ongetwijfeld zijn er talloze betrokkenen die precies kunnen vertellen waarom het allemaal zo lang moet duren.

Wij vragen:

"Welke verantwoordelijke persoon staat nu eens op om te vertellen hoe het wél kan en snel tot resultaat leidt!?"

Harderwijkers en/of Hierders, stamreeks Smink (10)

R.Uittien-Jacobs, werkgroep genealogie

Op 7 januari van dit jaar overleed onze stadsgenoot Joop Smink, winkelier, handelaar in rijwielen en zogenaamd witgoed.

Joop werd geboren op 5 december 1925, als zoon van Martinus Smink en Maria Driesenaar en kreeg bij aangifte bij de burgerlijke stand de namen Johannes Hendericus, genoemd naar zijn grootvader van moederszijde. Hij was het 2e kind van Martinus en Maria. Zijn moeder was een zuster van de bekende dirigent Driesenaar. Joop groeide voorspoedig op.

De oorlogsjaren zullen niet gemakkelijk geweest zijn: hij was net op een leeftijd, dat hij voor de "Arbeitseinsatz" in aanmerking zou kunnen komen. Joop meldde zich na de oorlog aan als vrijwilliger voor Nederlands Indië. Met nog een aantal Harderwijkers o.a. de broers Geerling en Willem Bos en Reind Reijersen vertrok hij in 1946 naar Indië. Zo'n anderhalf jaar later kwamen ze terug.

Joop was bij het ontmantelen van een vliegtuig, waarvan ze de onderdelen hergebruikten, door een ontploffing van een granaat gewond geraakt aan zijn arm en schouder. Hij wilde toch met zijn kameraden tegelijk weer naar huis gaan. Thuisgekomen werd hij opgenomen in het revalidatiecentrum in Doorn. Daar moest hij zien zijn verlamde arm weer in beweging te krijgen. Daartoe kreeg hij therapie "pottenbakken", waaruit zijn latere hobby is ontstaan. Hij werd daar ook aangewezen om meerdere invalide gewonden het tapijtknopen te leren. Dat stond hem niet aan en hij weigerde waardoor hij uit de dienst werd ontslagen.

Joop Smink en echtgenote

Thuisgekomen zal hij zijn vader in de fietsenzaak geholpen hebben. . Hij nam op 2-1-1955 de zaak van zijn vader over en huwde in hetzelfde jaar met Dirkje Juffer. In eerste instantie verkocht en repareerde hij alleen maar rijwielen en bromfietsen. Later kwamen daar ook stofzuigers, wasmachines, radio's, centrifuges, televisies en al wat dies meer zij bij.

Joop stond bij alle Harderwijkers bekend als een prettig mens en een vakman, die altijd voor je klaar stond. Ook op zondagavond, als bij iemand de TV kapot was. Doordat zijn arm nooit meer de oude geworden is had hij het er wel moeilijk mee om een antenne op het dak te plaatsen. 't Enige waar hij wel nijdig om kon worden was als mensen eindelijk een radio of televisie naar hun keuze hadden gevonden maar dan gingen zeuren over de kleur van de knopjes.

Hieronder volgt de stamreeks (= rechtstreekse voorouders) van Joop.

Generatie I

Johannes Hendericus (Joop) SMINK, geboren op 05-12-1925 te Harderwijk, overleden op 07-01-2001 te Harderwijk op 75-jarige leeftijd. Joop nam op 2-1-1955 de zaak van zijn vader over. Aanvankelijk verkocht en repareerde hij rijwielen, later kwamen daar ook stofzuigers, centrifuges en wasmachines bij. Gehuwd op 29-jarige leeftijd op 20-04-1955 te Harderwijk met Dirkje JUFFER, 22 jaar oud, geboren op 03-12-1932 te Harderwijk, dochter van Arie Marinus JUFFER, los arbeider, en Hendrikje JANSEN.

Generatie II

Martinus SMINK, rijwielhandelaar, geboren op 22-11-1890 te Harderwijk, overleden op 2-09-1961 te Harderwijk op 70-jarige leeftijd, begraven te Harderwijk, 3e afdeling III oud, grafnummer 443. Gehuwd op 31-jarige leeftijd op 03-12-1921 te Harderwijk met de 28-jarige Maria DRIESENAAR, geboren op 07-03-1893 te Harderwijk, overleden op 07-03-1983 te Harderwijk op 90-jarige leeftijd, dochter van Johannes Hendericus DRIESENAAR en Dorothea Henrietta TIMMLER.

Generatie III

Jan SMINK, kleermaker, geboren op 02-10-1856 te Harderwijk in de Hoogstraat, overleden op 16-01-1945 te Harderwijk op 88-jarige leeftijd. Gehuwd op 22-jarige leeftijd op 06-08-1879 te Harderwijk met de 26-jarige Naatje de LANGE, geboren op 16-05-1853 te Harderwijk, overleden op 26-11-1932 te Harderwijk op 79-jarige leeftijd, dochter van Martinus de LANGE, schipper (1895), en Gerrigje KLOOSTER.

Generatie IV

Berend Jansen SMINK, gemeentebode, geboren op 22-01-1822 te Harderwijk, overleden op 24-03-1906 te Harderwijk op 84-jarige leeftijd. Zij woonden Markt (wijk B huis 1) - Achterom (wijk B huis 41) en Hondegatstraat (wijk C huis 73 omgenummerd naar 76).

Gehuwd op 33-jarige leeftijd op 07-11-1855 te Harderwijk met de 31-jarige Aartje HAVERKAMP, geboren op 13-02-1824 te Harderwijk, overleden op 08-10-1901 te Harderwijk op 77-jarige leeftijd, dochter van Hendrik Roelofs HAVERKAMP, voermansknecht, en Aaltje Aarts van TWILLER, werkvrouw.

Generatie V

Jan SMINK, kuiper, geboren op 24-07-1792 te Harderwijk, gedoopt (Ned.Herv.) op 26-07-1792 te Harderwijk, overleden op 20-01-1858 te Harderwijk op 65-jarige leeftijd.

Gehuwd (1) op 22-jarige leeftijd op 28-10-1814 te Harderwijk met Hendrika van APELDOORN, 27 jaar oud, geboren op 6-10-1787 te Heerde, overleden 6-8-1842 te Harderwijk op 54-jarige leeftijd, dochter van Jacobus van Apeldoorn, schoenmaker, en Gerritje Floers.

Gehuwd (2) op 52-jarige leeftijd op 23-04-1845 te Harderwijk met Beertje van den BRINK, 51 jaar oud, geboren op 04-07-1793 te Harderwijk, gedoopt (Ned.Herv.) op 07-07-1793 te Harderwijk, overleden op 17-12-1874 te Harderwijk op 81-jarige leeftijd, dochter van Berend Hendriksen van de BRINK (Beert), nachtwaker, en Gerritje de VENTE.

Generatie VI

Barent SMINK, kuiper, gedoopt (Ned.Herv.) op 27-10-1762 te Harderwijk, overleden op 04-07-1828 te Harderwijk op 65-jarige leeftijd.

Ondertrouw op 17-04-1785 te Harderwijk, gehuwd voor de kerk op 22-jarige leeftijd op 01-05-1785 te Hierden (Ned.Herv.) met de 31-jarige Jannetje Abrahams van den BERG, gedoopt (Ned.Herv.) op 20-01-1754 te Garderen, overleden op 07-04-1830 te Harderwijk op 76-jarige leeftijd, dochter van Abraham ABRAHAMS en Gerritje AARTS.

Generatie VII

Barend Barends SMEENK, geboren circa 1734 te Eefde, overleden op 09-02-1814 te Harderwijk. Hij heeft 't klein burgerrecht gewonnen van Harderwijk en heeft daarvoor 30 gulden betaald op 28-5-1759.

Ondertrouw op 23-09-1759 te Harderwijk, gehuwd voor de kerk op 07-10-1759 te Harderwijk (Ned. Herv.) met Hendrikje BRANDS, begraven op 13-02-1810 te Harderwijk.

Twee van onze leden schonken ons onderstaande boeken, waarvoor onze hartelijke dank!

De heer M.Kappers:

"40-jarig jubileum van het speciaal onderwijs in Harderwijk en omgeving 1947-1987".

De heer C.F.Falch:

- 1 Een door hemzelf vervaardigde verduidelijking van de afbeeldingen in het plafond van de raadzaal van het oude stadhuis. Een handige aanvulling bij het lezen van het reeds in het vorige Vittepraetje genoemde boekwerkje "Het raadhuis van Harderwijk".
- 2 De uit 1914(!) daterende brochure "Ons Stadhuis".
- 3 Harderwijk, een gemeente van contrasten. Een in 1981 door de Afd. Voorlichting van onze gemeente uitgegeven rijk geïllustreerd boekwerkje, dat in kort bestek de geschiedenis van de stad belicht.

Nieuwe aanwinst

Van de Oudheidkundige Vereniging "Arent thoe Boecop" te Elburg en de Evenementen Commissie Oostendorp ontvingen wij het boek "Historie van Oostendorp".

Het boek is, zoals de oud-burgemeester van Elburg mr.P.Th. van Hout in zijn voorwoord zegt, "een prachtige uitgave, die het eigen karakter van Oostendorp alle eer aandoet".

Ontvangen en gelezen

Gelders Erfgoed 2001-3 schenkt ruime aandacht aan het 40-jarige bestaan van het Nederlands Tegelmuseum in Otterlo. Aansluitend hierop een artikel van Joh.A.Kamermans over walvisjacht op tegeltableaus, terwijl Piet Bolwerk een selectie uit tegeltableaus in Gelderland beschrijft.

In **Gelders Erfgoed** 2001-4 staat een aantal artikelen over de restauratie van diverse molens op de Veluwe. Theo Zelder beschrijft de restauratie van het stoomgemaal "De Tuut" in Maas en Waal. Wilt U hier meer over weten, lees dan dit artikel of raadpleeg Internet www.de-tuut.nl.

In "**Van 't Erf van Ermel**" nr.28 van oktober 2001 een artikel van Eef Lubbersen over de renovatie van de begraafplaats "De Kruiskamp".

A.Kraay belicht in "Nao mien schooltied in Armelo en Umstreken" het leven in de laat veertiger jaren van de vorige eeuw.

In "**De Mothoek**" nr.3-2001 uit Nunspeet o.a. het eerste deel van een serie over Nunspeetse Gemeentesecretarissen van de hand van D.Baars.

Ter gelegenheid van het verschijnen van het honderdste nummer van **Heerde Historisch**, ditmaal een dubbelnummer. Speciaal voor dit nummer zijn verschillende, overwegend oudere inwoners van Heerde, Wapenveld, Veessen en Vorchten geïnterviewd, waarbij het beroep dat iemand had, of in enkele gevallen nog heeft, centraal staat.

Oproep

Het bezorgen van het Vittepraetje verloopt tot ieders tevredenheid. Het enige dat onze hoofd-distributeur zorgen baart is het tekort aan reserve-bezorgers. We hebben Harderwijk verdeeld in 14 wijken. Per wijk zijn dat gemiddeld zo'n 25 adressen waar het boekje 4x per jaar moet worden bezorgd. Wordt U één van de reserve-bezorgers?

Meldt u s.v.p. bij Gerrit Berends, tel 41 34 98. Hij noteert u graag.

Publicaties, leverbaar zolang de voorraad strekt.

5-11-2001

Ledenprijs

Herderewich Kroniek (voorm. kwartaalblad) voor zover aanwezig	1.00
Index op "Herderewich Kroniek" (1974-1989)	1.00
Historisch Jaarboek Harderwijk 1992, 1993, 1994	7.50
Vittepraetje (ons kwartaalblad), voor zover nog aanwezig	1.00
Index op Hist. Jaarboeken 1990 -'95 + Vittepraetje tot maart 1999	1.00

formaat circa 300 x 210 mm (A-4):

Klapper op de volkstelling van 1830 met index (140 blz.)	19.50
Klapper op de volkstelling van 1840 met index (121 blz.)	19.50
Klapper op de geboortes van 1811-1860 met index (271 blz.)	35.00
Klapper op de huwelijken van 1811-1930 met index (330 blz.)	47.00

formaat circa 210 x 150mm (A-5):

Wandelingen door oud-Harderwijk (112 blz.)	7.50
Wandelroute Harderwijk (15 blz.)	1.00
Carolus Linnaeus (10 blz.)	1.00
Kerkenroute (10 blz.)	1.00
Ommelandvaarders uit Harderwijk (25 blz.)	5.00
Het dagelijks leven in het begin van deze eeuw (27 blz.)	3.50
De Calicotfabriek van W. Averink te Harderwijk, enz. (67 blz.)	5.00
Schepenen aan de Zuiderzee (gebonden, 271 blz.)	29.50
Het Kleuter-, Lager- en Beroepsonderwijs van 1800-1985 te H'wijk	5.00

formaat circa 210 x 100mm:

Monumentenreeks: 15 verschillende onderwerpen, alle uitgaven p.st.	5.00
--	------

NIEUW

Kadastrale Atlas	37.50
Naaldbanden A5, voor minimaal 3 jaargangen Vittepraetje	10.00

Bestellen bij de penningmeester: J.P.Heyelaan 58 of tel. 0341-41 44 31